

Центр
оборонних
стратегій

Культурна спадщина як елемент національної безпеки: КРИМСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Березень 2021

Це дослідження підготовлене з метою якісної аналітичної підтримки Кримської платформи – ініціативи української влади з деокупації та реінтеграції Криму.

Дане дослідження здійснене експертами Центру оборонних стратегій (ЦОС) за фінансової підтримки уряду Великої Британії у рамках проекту «Консолідація Кримської платформи для вдосконалення рамкових основ української та міжнародної політики щодо деокупації Криму». Погляди, висловлені у цій публікації, належать її автору/ам і можуть відрізнятись від офіційної позиції уряду Великої Британії.

До проведення дослідження також долучились експерти Консультативно-дорадчої групи з реформування сектору безпеки та оборони ГС «Фонд підтримки реформ в Україні».

Більше матеріалів можна знайти за адресами:

Морська безпека – www.defence.org.ua/topics/maritime

Стратегічні дослідження – www.defence.org.ua/strategic

Це дослідження підготовлене двома мовами: українською та англійською.

Обидва варіанти розміщено на сайті ЦОС.

З англійською версією можна ознайомитись за адресою: www.defence.org.ua/en/

Авторки: Катерина Бусол, к.ю.н., експертка, Центр оборонних стратегій
Аліна Фролова, заступниця Голови Правління, Центр оборонних стратегій

Рецензенти: Ельміра Аблялімова, проектна менеджерка, Кримський центр стратегічних досліджень
Дмитро Коваль, к.ю.н., доцент, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Д-р Фредерік Розен, директор, Нордичний центр з питань культурної спадщини та збройного конфлікту; доцент, Копенгагенський університет
Олександр Хара, експерт, Центр оборонних стратегій; експерт, Консультативно-дорадча група з реформування сектору безпеки та оборони; заступник голови правління, Інститут стратегічних чорноморських досліджень

Авторки висловлюють глибоку вдячність рецензентам за їхні змістовні зауваження до попередніх версій цього аналітичного документу. Відповідальність за всі помилки та неточності лежить на авторках.

Керівниця проекту: Аліна Фролова, заступниця Голови Правління, Центр оборонних стратегій

Проектна експертна група: Світлана Андрущенко, Марія Балабіна, Андрій Загороднюк, Святослав Кобзенко, Сільвестр Носенко, Ендрю Фінк, Ярослава Швечикова-Плавська

Джерела використаних фотоматеріалів: Associated Press, ukraine.ua

Опубліковано Центром оборонних стратегій, Київ, Україна

© 2021 Центр оборонних стратегій

Права на друк і розповсюдження

Ця публікація захищена законом. Права інтелектуальної власності щодо неї належать ЦОС. Забороняється відтворення та використання будь-якої частини цієї публікації у будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання в будь-який інший спосіб, без відповідного посилання на оригінальне джерело. За більш детальною інформацією щодо використання цієї публікації та інших матеріалів ЦОС, будь ласка, завітайте: www.defence.org.ua/permissions

Центр оборонних стратегій – це аналітичний центр, який займається стратегічними дослідженнями з безпекової проблематики. Його метою є сприяння національній безпеці та обороні України через участь у формуванні відповідних державних політик, стратегій і спроможностей із залученням ресурсів незалежного експертного середовища.

Публікації ЦОС відображають погляди його авторів і необов'язково збігаються з поглядами членів Наглядової ради ЦОС, спонсорів або інших третіх осіб.

www.defence.org.ua

ЗМІСТ

Зміст	3
Резюме	4
I. Фізичний захист чи маніпулювання наративами?	6
II. Окупований Крим	8
II.1. Дії Росії в Криму	8
II.1.1. Багаторівневі порушення	8
II.1.2. Застосовне право	11
II.2. Зміна підходу України	13
II.3. Подальший алгоритм дій	15
Висновки	17
Рекомендації	18

РЕЗЮМЕ

Російська окупація Криму та вторгнення регулярних військ Російської Федерації (РФ) на Донбас змінили сприйняття історичної та культурної спадщини в Україні – як державою, так і суспільством. Зокрема, в Україні дедалі більше усвідомлюють, що культурна спадщина є невід’ємним елементом національної безпеки, важливим як для запобігання зовнішній агресії, так і для протидії їй.

Дезінформація, спотворення історії, привласнення культурної спадщини та використання культури та релігії як зброї політиками протягом багатьох років були ключовими елементами внутрішньої та зовнішньої політики Росії. Нещодавно РФ вміло використала подібні методи, щоб очистити репутацію, заплямовану кровопролиттям у Сирії¹.

Наразі Росія застосовує такі методи в окупованому Криму.

РФ привласнила українські культурні цінності на півострові, включаючи 4095 пам’яток національного та місцевого значення², що перебувають під охороною держави. Привласнення пам’яток саме по собі вже становить порушення міжнародного права³. Проте не менш важливо, що Росія використовує таке привласнення задля реалізації своєї комплексної довгострокової стратегії з посилення свого історичного, культурного та релігійного домінування над минулим, сьогоднішнім і майбутнім Криму.

Росія реалізує таку політику кількома шляхами впливу на культурний сектор: вона незаконно вивозить з окупованого Криму мистецькі артефакти, які потім експонує у РФ відповідно до власних кураторських наративів; проводить несанкціоновані археологічні розкопки; стирає сліди культурної присутності кримських татар на півострові, водночас перетворюючи їхнє віросповідання на зброю проти них самих. Разом узяті, ці дії ослаблюють основоположну роль корінного мусульманського народу в історії Криму до його захоплення Росією. Такими методами РФ забезпечує ідеологічне та історичне обґрунтування своєї окупації півострова для своїх громадян, українців, які проживають у Криму, та міжнародної спільноти.

Таким чином, автори цього аналітичного матеріалу висувують таку думку: Україна та міжнародне співтовариство мають усвідомити, що наступ Росії на матеріальну та нематеріальну культурну спадщину в окупованому Криму не є

самоціллю. РФ використовує культурну експансію як гібридний інструмент поряд із іншими політичними та військовими методами, щоб закріпити своє панування на українському півострові. Таким чином держава-агресор використовує нематеріальну сферу для того, щоби завершити те, що було розпочато на рівні матеріальному – військовою експансією у лютому 2014 року.

Відповідно, Україна повинна забезпечити, щоби провадження у національних, регіональних і міжнародних судах щодо російсько-українського збройного конфлікту охоплювали питання, пов’язані з культурною спадщиною в Криму. Також важливо, щоби система перехідного правосуддя⁴, особливо будь-який потенційний механізм встановлення

істини, інституційні реформи в галузях безпеки, оборони, освіти, інформаційної політики, а також політика щодо деокупації розглядали питання культурної спадщини та містити критичний аналіз усіх спотворених наративів, які РФ могла розвинути щодо української та кримськотатарської спадщини в Криму.

У ширшому розумінні Україні та її міжнародним партнерам, включаючи ЄС та НАТО, слід серйозно поставитися до проблеми культурної спадщини в Криму та розробити багаторівневу систему превентивних заходів і механізмів швидкого реагування, які розглядають культурну спадщину як питання національної безпеки, а маніпуляції нею – як потужну гібридну загрозу з тривалими та глибокими наслідками.

1. Harding L. Palmyra hosts Russian concert after recapture by Syrian soldiers (The Guardian, 5 May 2016) <https://www.theguardian.com/world/2016/may/05/palmyra-amphitheatre-hosts-russian-concert-after-recapture-by-syrian-forces>

2. Mission of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea, Informational and analytical note on the situation with cultural and archeological heritage in the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, p.1 http://www.ppu.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Informatsiy-na-dovidka-shhodo-sytuatsii-z-kulturnymy-tsinnostyamy_angl.pdf

3. Geneva Convention I, art. 50; Geneva Convention II, art. 51; Geneva Convention IV, art. 147; Customary International Humanitarian Law, Rules 40, 50 https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_ru

4. Перехідне правосуддя – це система судових та несудових заходів, що здійснюються на різних рівнях можливого залучення міжнародних органів для розгляду випадків грубих порушень прав людини та забезпечення відповідальності винних, справедливості та примирення. Такі заходи включають судове переслідування окремих осіб, встановлення істини, відшкодування збитків, меморіалізацію, інституційні реформи, люстрацію та ширші гарантії неповторення. Для отримання детальнішої інформації див. також Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies S/2004/616 (23 August 2004) <https://www.un.org/ruleoflaw/files/2004%20report.pdf>; Annual reports of the thematic reports of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence <https://www.ohchr.org/EN/Issues/TruthJusticeReparation/Pages/AnnualReports.aspx>

Концепцію українського правосуддя перехідного періоду розробляє Робоча група з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з питань правової реформи. Робочу групу очолює Постійний представник Президента України в Автономній Республіці Крим, юрист-міжнародник. Робоча група розробила проект дорожньої карти правосуддя перехідного періоду, яка визначає засади української політики перехідного правосуддя. Після затвердження дорожньої карти указом Президента України парламент, уряд та інші державні органи працюватимуть над розробкою більш детальних заходів щодо реалізації стратегічного бачення Дорожньої карти.

I. ФІЗИЧНИЙ ЗАХИСТ ЧИ МАНІПУЛЮВАННЯ НАРАТИВАМИ?

До культурних цінностей відносять рухомі та нерухомі об'єкти світського чи релігійного характеру, зокрема пам'ятки архітектури та живопису, скульптури, місця археологічних розкопок, наукові та книжкові колекції, музеї, бібліотеки та архіви, де зберігаються такі об'єкти, а також місця відпалення культів⁵. Терміни «культурні цінності» та «культурна спадщина» часто вживаються взаємозамінно.

Захист культурних цінностей традиційно зосереджувався на їх фізичному збереженні, що включало заборону привласнення, несанкціонованого переміщення або цілеспрямованого нападу на культурні об'єкти у військових операціях. Однак нові моделі конфліктів, розвиток засобів і методів ведення війни та посилення гібридних загроз породили нові небезпечні способи зловживання історією та культурою. Випадок з окупованим Кримом доводить, що значні загрози виникають не лише від безпосереднього фізичного знищення або видозміни

артефактів, але також і від маніпуляції наративами навколо них. Це вчергове підтверджує необхідність розробки нових, ширших і делікатніших підходів до захисту спадщини як на державному, так і міжнародному рівнях. Фізичне збереження пам'яток повинно, безперечно, залишатись у пріоритеті. Проте нові підходи до захисту повинні мати детально прописану безпекову складову та зосереджуватися на усуненні більш масштабних гібридних загроз, спричинених маніпулюванням наративами про культурну спадщину.

5. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, article 1 http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html; Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, article 1 <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

Наразі спостерігається певний поступ у цьому напрямку. Держави-члени НАТО взяли на себе зобов'язання захищати «спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію»⁶. Генеральний секретар Інтерполу вважає, що охорона спадщини в сучасних збройних конфліктах – це «не лише питання культури; це необхідна умова безпеки»⁷. Другий протокол 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту забороняє будь-які маніпуляції з культурними цінностями на окупованій території, які призначені «для приховання або знищення доказу

культурного, історичного чи наукового характеру»⁸. Міжнародні суди дедалі частіше розглядають злочини проти об'єктів культурної спадщини (або ті, що зачіпають їх) як важливу визначальну обставину у веденні справ щодо переслідування певної групи осіб⁹.

Необхідність такого більш широкого підходу до збереження культурної спадщини, що враховує міркування безпеки та побудови наративів, підтверджена ідеологічно спотвореним поведінням Росії з українськими культурним надбанням в окупованому Криму.

Ханський палац у м. Бахчисарай

6. Preamble, The North Atlantic Treaty (1949) https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

7. Interpol. The issues - cultural property <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cultural-heritage-crime/The-issues-cultural-property>

8. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, article 9.1.c http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

9. Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Draft Policy on Cultural Heritage, paras. 72-74, <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2021-03-22-otp-draft-policy-cultural-heritage-eng.pdf>

II. ОКУПОВАНИЙ КРИМ

II.1. Дії Росії в Криму

II.1.1. Багаторівневі порушення

«Крим, стародавній Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення для Росії, так само, як Храмова гора в Єрусалимі для тих, хто сповідує іслам чи юдаїзм», – заявив президент Путін¹⁰. Сприйняття ролі Криму як ключової для царської, радянської та сучасної Росії слугує дороговказом у політиці РФ щодо півострова та його матеріальної та нематеріальної спадщини.

Із початком окупації Криму Росія розпочала широкомасштабне привласнення державної, комунальної та приватної власності на півострові¹¹, від чого постраждали й об'єкти культурної спадщини. Саме лише безпідставне включення музеїв та їх колекцій, історичних пам'яток, архівів, церков та мечетей до Єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини Росії уже становить порушення міжнародного права¹². Однак таке привласнення заклало основу для ширшого кола порушень, багато з яких створюють серйозні гібридні загрози безпеці України та міжнародному порядку, заснованому на нормах міжнародного права. Зокрема, окупаційна влада використовує пам'ятки матеріаль-

ної культури Криму, археологічні розкопки та наукові дослідження в якості політичного інструменту, аби продемонструвати зв'язок між півостровом і царською, радянською та сучасною Росією. Нижче аналізуються найбільш різкі порушення, здійснені в процесі реалізації такої політики.

Росія незаконно вивозить з Криму українські культурні цінності задля експонування їх поза межами півострова відповідно до свого кураторсько-ідеологічного бачення. Показовим прикладом є виставка 2016 року 38 картин Айвазовського з Феодосійської галереї та виставка «Пантикапей и Фанагория. Две столицы Боспорского царства»

2017 року, що демонструє твори зі Східно-Кримського історико-культурного музею-заповідника¹³. Обидві виставки проводились у Москві у провідних культурних інституціях Росії – Третьяковській галереї та Музеї Пушкіна. Переміщення відповідних артефактів не була санкціонована Україною. На окупованому півострові також не було жодних надзвичайних ситуацій, які могли би виправдати подібне переміщення культурних цінностей.

Російська влада в односторонньому порядку підтримала проведення незаконних археологічних розкопок в окупованому Криму. У 2014–2020 рр. уряд РФ видав 410 дозволів на таку діяльність¹⁴. Україна не брала участі у перевірці належності умов цих досліджень, їх документальному забезпеченні та представленні отриманих результатів. Метою багатьох розкопок було сприяння будівництву автомагістралі «Таврида». Остання з'єднує Керченський міст із м. Севастополем, що є важливим чинником для військової стратегії, а також престижу президента Путіна. Ці роботи призвели до руйнування місць поховань¹⁵ і сприяли подальшій милітаризації півострова¹⁶.

Росія також використовує український Крим як політичний інструмент, щоб підкреслити свою основоположну роль у православному християнстві. Президент Путін заявив, що стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора, що є об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні, повинні стати «російською Меккою», оскільки це «фундамент російської державності»¹⁷. Росія поставила на чолі заповідника «Херсонес Таврійський» протоієрея без попереднього досвіду управління культурною спадщиною. Попри те, що пізніше некваліфікований священник подав у відставку, «християнізація» світського об'єкту всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні триває, а присутність Російської православної церкви на півострові розширюється¹⁸. Окупаційна влада ставить у Херсонесі різні «православно-патріотичні» п'єси і планує заснувати там музей християнства¹⁹. Ця діяльність, що загрожує фізичному стану об'єкта та видозміню його історичну роль, відповідає заяві президента Путіна.

Згадана позиція Президента РФ сприяє реалізації політики переслідування шляхом витіснення Української православної церкви з півострова та заволодіння її май-

10. Schreck C. Crimea Is A 'Sacred' Land. But for Whom? (Radio Free Europe, 4 December 2014) <https://www.rferl.org/a/putin-crimea-orthodox-vladimir-great-religion-ukraine-russia/26725761.html>

11. Mission of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea, Informational and analytical note on the situation with cultural and archeological heritage in the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, p.1 http://www.ppu.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Informatsiy-na-dovidka-shhodo-sytuatsii-z-kulturnymy-tsinnostyamy_angl.pdf

12. Geneva Convention I, art. 50; Geneva Convention II, art. 51; Geneva Convention IV, art. 147; Customary International Humanitarian Law, Rules 40, 50 https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul

13. 38 Aivazovsky paintings taken out of Crimea (Crimean News Agency, 13 July 2016) <http://old.qha.com.ua/en/culture-art/38-paintings-by-aivazovsky-taken-out-of-crimea/137786/>; <https://www.mos.ru/en/news/item/26007073/>

14. Mission of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea, Informational and analytical note on the situation with cultural and archeological heritage in the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, p. 6 http://www.ppu.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Informatsiy-na-dovidka-shhodo-sytuatsii-z-kulturnymy-tsinnostyamy_angl.pdf

15. Stolen Heritage: How Russia Is Destroying Crimean Archaeological Sites (Hromadske International, 4 January 2018) <https://en.hromadske.ua/posts/stolen-heritage-how-russia-is-destroying-crimean-archaeological-sites>

16. UNGA, Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov, A/75/L.38/Rev.1, 3 December 2020, para. 17 <https://digitallibrary.un.org/record/3893540?ln=en>

17. Maiko E. Chersonese: the "Orthodox Mecca" with Opera and Ballet on Ancient Ruins (Херсонес: «православная Мекка» с оперой и балетом на древних руинах) (Krym. Reali, 29 July 2020) <https://ru.krymr.com/a/hersones-pravoslavnaya-mekka-s-operoj-i-baletom-na-drevnih-ruinah/30755245.html>

18. The Director of Tauric Chersonese Priest Haliuta Has Resigned ("Директор "Херсонеса Таврического" священник Халюта ушел с поста") (Radio Svoboda, 6 August 2015) <https://www.svoboda.org/a/27173960.html>

19. Maiko E. Chersonese: the "Orthodox Mecca" with Opera and Ballet on Ancient Ruins (Херсонес: «православная Мекка» с оперой и балетом на древних руинах) (Krym. Reali, 29 July 2020) <https://ru.krymr.com/a/hersones-pravoslavnaya-mekka-s-operoj-i-baletom-na-drevnih-ruinah/30755245.html>

ном і підірванням зв'язку кримськотатарської спадщини із півостровом та надання негативної конотації ісламу – релігії більшості кримських татар – у ході так званих антитерористичних заходів²⁰.

Апогеєм спотворення ролі кримських татар в історії півострова стало ініційоване урядом РФ «реконструювання» Ханського палацу в Бахчисарай²¹, який входить до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО²². У результаті пам'ятці було завдано великої шкоди. Таке грубе позбавлення корінного кримськотатарського народу його останньої вцілілої пам'ятки архітектури має глибокі зв'язки з іншими важливими подіями минулого та сьогодення. Депортація кримських татар 1944 року, здійснена силовиками радянської Росії за наказом Сталіна, стала чи не найтрагічнішою сторінкою в історії цього корінного народу. Ані радянська, ані незалежна Росія не надала жодних належних вибачень та не виплатила компенсацій.

Натомість, за кримськими татарами досі тягнеться несправедливе тавро ворогів народу. Сьогодні внаслідок цілеспрямованої політики російської окупаційної влади в АРК представники корінного народу Криму стають жертвами переслідувань, сфабрикованих звинувачень в екстремістській діяльності та театралізованих судових процесів²³. Через супротив кримських татар російській окупації влада РФ не лише переслідує сам корінний народ, але і маргіналізує та применшує значимість його культури та релігії.

Росія інструменталізує перераховані порушення щоби утвердити свою основоположну роль у минулому, теперішньому та майбутньому Криму. Держава-агресор має на меті прив'язати українську та кримськотатарську спадщину в Криму до своїх історичних наративів, виправдати свою неокolonіальну політику щодо півострова та легітимізувати односторонню зміну міжнародно визнаних кордонів.

II.1.2. Застосовне право

Світова спільнота не визнає спроб Росії змінити статус Криму і вважає його окупованим²⁴. У своїх звітах про попереднє вивчення ситуації в Україні Прокурорка Міжнародного кримінального суду також підтвердила окупований статус півострова²⁵. Окупація свідчить про існування міжнародного збройного конфлікту між двома державами.

Характер збройного конфлікту визначає застосування відповідних міжнародних договорів та звичаєвого права, що регулюють таку ситуацію, зокрема щодо культурної спадщини. Цілий спектр універсальних та спеціалізованих міжнародних договорів, що є обов'язковими як для України, так і для Росії, забороняє РФ самовільно визначати долю культурних цінностей України в Криму.

Незаконне та свавільне руйнування та захоплення будь-якого виду майна на окупованій території забороняється²⁶. Не виправдані воєнною необхідністю, такі дії становлять грубе порушення Женевських конвенцій 1949 року – основних міжнародно-правових актів, що регулюють збройні конфлікти та поведження з особами та об'єктами, що перебувають під захистом Конвенцій, під час воєнних дій²⁷.

Положення про закони і звичаї війни на суходолі, додані до Гаазької конвенції 1907 року, прирівнюють державні релігійні, мистецькі та наукові установи до приватної власності. Будь-яке захоплення або пошкодження установ такого

типу забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню²⁸.

Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту зобов'язує окупанта підтримувати зусилля національної влади окупованої території щодо охорони й збереження культурних цінностей²⁹. Окупаційна влада може вільно вживати охоронних заходів лише стосовно об'єктів, пошкоджених під час воєнних операцій, коли національна влада не може вжити таких заходів самостійно та лише у співпраці з національною владою. Держава-окупант повинна запобігати будь-яким актам вандалізму чи незаконного привласнення культурних цінностей³⁰.

На обов'язку захисту культурних цінностей неодноразово акцентує увагу Конвенція про охорону світової культурної і природної спадщини 1972 року. Положення про незаконний експорт і повернення та повагу до культурних цінностей також містяться в звичаєвому міжнародному гуманітарному праві, обов'язковому для всіх держав³¹.

20. OHCHR, Report on the Human Rights Situation in Ukraine (1 August 2020 - 31 January 2021), paras. 101-103 <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/31stReportUkraine-en.pdf>; Savchuk A., In Occupied Crimea, Ukraine's Church is Facing Extinction, Open Democracy, 11 November 2019 <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukraine-orthodox-church-crimea-extinction/>

21. Coynash H. Why Are We Letting Russia Destroy a 16th Century Palace in Crimea? (Atlantic Council, 11 January 2018) <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-are-we-letting-russia-destroy-a-16th-century-palace-in-crimea/>

22. UNESCO World Heritage Tentative List. The historical surroundings of Crimean Khans' capital in Bakhchysarai <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5774/>

23. OHCHR, Report on the Human Rights Situation in Ukraine (16 February to 15 May 2019), paras. 96-98 https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Feb-15May2019_EN.pdf; OHCHR, Report on the Human Rights Situation in Ukraine (16 May to 15 August 2019), paras. 109-110 https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16May-15Aug2019_EN.pdf

24. UNGA Resolution 68/262 "Territorial integrity of Ukraine", 27 March 2014 <https://undocs.org/en/A/RES/68/262>; PACE Resolution 2198 (2018) "Humanitarian consequences of the war in Ukraine", 23 January 2018 <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24432&lang=en>; UNGA, Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov, A/75/L.38/Rev.1, 3 December 2020, para. 17 <https://digitallibrary.un.org/record/3893540?ln=en>; G7 Foreign Ministers' Statement on Ukraine <https://ua.usembassy.gov/g7-foreign-ministers-statement-on-ukraine/>

25. Office of the Prosecutor, International Criminal Court, Report on Preliminary Examination Activities 2016, para. 158 https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf

Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 року містить найбільш чітку заборону будь-яких модифікацій, «що мають на меті приховати або знищити докази культурного, історичного чи наукового характеру»³² щодо культурних цінностей на окупованій території. Ця норма найбільш точно ілюструє руйнівну реконструкцію Бахчисарайського палацу. Однак станом на березень 2021 року Російська Федерація не є учасницею Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 року, на відміну від України. Утім навіть за таких умов поведіння Росії з палацом у Бахчисараї обмежується зобов'язанням консультуватися з Україною щодо будь-яких реставраційних робіт³³ та загальної подальшої застосовності законодавства України на окупованій території³⁴, яке не дозволяє проводити несанкціоновані роботи на культурних об'єктах, а також обов'язком поважати³⁵ культурну спадщину на окупованих територіях.

Крім того, у Військовому керівництві ЮНЕСКО з охорони культурної спадщини наголошується, що держави повинні дотримуватися типових правил у цій галузі, зокрема утримуватися від будь-яких модифікацій чи зміни виду використання

культурних цінностей, якщо тільки це не вимагається потребою охорони, обліку чи збереження культурної цінності³⁶. Керівництво наголошує на тому, що державам-окупантам, які не є сторонами Другого протоколу, «слід чинити так само»³⁷.

Отже, привласнення Росією культурних цінностей України в Криму, не кажучи вже про її односторонні рішення про переміщення артефактів або реставраційні роботи, становлять порушення міжнародного права. Російська окупаційна влада не намагалась добросовісно проконсультуватись із Україною стосовно її побажань щодо збереження культурних цінностей Криму. Слід зазначити, що на окупованому півострові не було тривалих активних військових дій, екологічної небезпеки або іншої надзвичайної ситуації, які виправдовували би свавільні та корисливі дії РФ щодо культурних цінностей в АРК. Такі кроки слугують єдиній ідеологічній меті – створити одновимірний наратив про історію Криму, який би потрібним чином обґрунтував нову російську окупацію, нормалізувавши її у серцях і світогляді жителів Криму, російських громадян та міжнародної спільноти.

II.2. Зміна підходу України

Російська окупація Криму та вторгнення на територію Донбасу змінили сприйняття Україною своєї історичної та культурної спадщини та стимулювали дії у відповідь на зростання числа порушень у цій сфері. Україна розпочала відповідні національні розслідування та кримінальні переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні відповідних злочинів. Держава також має намір здійснити довгоочікувану реформу національного кримінального законодавства, щоб мати повноцінний набір інструментів для розгляду воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що стосуються питань культурної спадщини, та подає повідомлення про такі порушення до Міжнародного кримінального суду³⁸.

Разом із тим такі кроки, попри їхню беззаперечну важливість, часом є запізними та непослідовними. Нерідко вони заповнюють прогалини в законодавчому регулюванні, як-от відсутність цифрових реєстрів або належного маркування об'єктів культурної спадщини, що існували до окупації. Крім того, Україна усе частіше піднімає питання культурних цінностей у своїх «кримських» процесах у регіональних і міжнародних судах. Проте дотепер всі аргументи були надто зосередженими на питаннях привласнення української та кримськотатарської культурної спадщини і рідко говорили про свавільну маніпуляцію нею у рамках ширшої політики переслідування та неокolonіалізму РФ.

Такі розбіжності жодним чином не виправдовують дій окупаційної влади в Криму. Однак їх слід визнавати та брати до уваги задля вдосконалення як української стратегії правових дій у відповідь на російську агресію, так і системи захи-

сту спадщини під час військових дій і в мирний час. Україна поступово засвоює цей урок, свідченням чого є затвердження Стратегії національної безпеки України, Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя і започаткування політики перехідного правосуддя.

Незважаючи на те, що нова Стратегія національної безпеки України лише частково концептуалізує загрози безпеці, спричинені маніпуляціями зі спадщиною, вона наголошує на необхідності протистояти всім аспектам гібридної агресії Росії та враховувати її уроки. Таке формулювання охоплює й спотворення історичних та культурних наративів. Увага, приділена в Стратегії безпековим вимірам маніпулювання спадщиною, може бути розвинена в Стратегії людського розвитку, Стратегії воєнної безпеки, Стратегії інформаційної безпеки, Стратегії кібербезпеки, Стратегії

26. Geneva Convention I, art. 50; Geneva Convention II, art. 51; Geneva Convention IV, art. 147; Customary International Humanitarian Law, Rules 40, 50 https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul

27. Там само.

28. Regulations annexed to the 1907 Hague Convention IV Respecting the Laws and Customs of War on Land, art. 56.

29. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, art. 5.

30. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, art. 4.3.

31. Customary International Humanitarian Law, Rules 40-41 https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul

32. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1999, art. 9.1.c, 9.2.

33. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, art. 5.1l.

34. Regulations annexed to the 1907 Hague Convention IV Respecting the Laws and Customs of War on Land, art. 43; Geneva Convention IV, art. 64.

35. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, art. 4.1; Rule 40 of customary international humanitarian law https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule40

36. UNESCO Military Manual on the Protection of Cultural Property (2016), paras 210-212 <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/MilitaryManual-En.pdf>

37. UNESCO Military Manual on the Protection of Cultural Property (2016), p. 63 <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/MilitaryManual-En.pdf>

38. Draft Law Amending Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of the Rules of International Criminal and Humanitarian Law No. 2689 of 27.12.2019 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804; Ukraine Will Inform the International Criminal Court about the Violations of the Rights of Journalists in Crimea (“Україна повідомить Міжнародний кримінальний суд про порушення прав журналістів у Криму”) (UkrInform, 25 February 2021) <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3197486-ukraina-povidomit-miznarodnij-kriminalnij-sud-pro-porusenna-prav-zurnalistiv-u-krimu.html>

зовнішньополітичної діяльності, Стратегії забезпечення державної безпеки, які мають бути розроблені на засадах Стратегії національної безпеки України³⁹. У Стратегії національної безпеки України також повторюються зобов'язання України забезпечити ефективні кримінальні провадження щодо порушень, пов'язаних зі збройними конфліктами⁴⁰. Це дає вітчизняним слідчим, прокурорам та суддям ще один поштовх для розгляду посягань Росії на культурні цінності України та їх аналізу у ширшому контексті російської неоколоніальної політики.

Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя містить більше деталей щодо культурної спадщини. У ній цілком виправдано підтверджуються зобов'язання України реагувати на зловживання її культурними цінностями з боку Росії, у тому числі шляхом ведення спеціалізованих реєстрів постраждалих артефактів та подання звернень до міжнародних судів⁴¹.

Далі Стратегія визначає обов'язок України запровадити всеосяжну систему перехідного правосуддя. Останнє включає якісні кримінальні провадження щодо найтяжчих злочинів та встановлення істини щодо передумов, динаміки та наслідків окупації⁴². Врахування проблеми культурної спадщини в Стратегії заслуговує на позитивну оцінку, однак йому бракує повноти. Україна вже надає міжнародним судам докази щодо злочинів, пов'язаних із культурними цінностями. Україна повинна переконатись, що у взаємодії з кожним судом вона ґрунтовно пояснює ширші цілі політики Росії щодо культурної спадщини українських та кримських татар, зокрема для посилення подальшої колонізації півострова. Враховуючи обмежену юрисдикцію кожного суду та тривалий строк розгляду справ у міжнародних судах, Україна та її громадянське суспільство також повинні вести активнішу інформаційно-роз'яснювальну роботу та використовувати інші механізми, такі як спеціальні доповідачі ООН та індивідуальні скарги.

II.3. Подальший алгоритм дій

Україні та правозахисним організаціям слід розглянути деякі потенційно переконливі аргументи щодо російської маніпуляції культурною спадщиною та її ширших наслідків, які раніше не розкривались на міжнародних судових і дипломатичних платформах належним чином, та відповідним чином скоригувати свою стратегію. Зокрема, посягання Росії на українську та кримськотатарську культурну спадщину слід пов'язувати зі злочином переслідування, ісламофобією, диспропорційно тяжким впливом на кримськотатарських жінок і дітей і неоколоніалізмом.

Переслідування. Наразі Прокурорка Міжнародного кримінального суду зосередилася на незаконному заволодінні культурними цінностями України в окупованому Криму і дійшла висновку, що це може кваліфікуватися як воєнний злочин⁴³. Також, за попередньою оцінкою Прокурорки, існує імовірність, що на півострові здійснюється переслідування за політичними мотивами⁴⁴. Кримські татари України, які сповідують іслам, – одна з найбільш переслідуваних груп на півострові через свою неприховану опозицію до російської окупаційної влади. Кримські татари також складають левову частку російських політичних в'язнів із Криму. У своїх зверненнях до Міжнародного кримінального суду Україна повинна обґрунтувати, чому жорстоке поведіння Росії з українською та кримськотатарською культурною спадщиною, а також посягання на культурні права та релігійні свободи українців і кримських татар є частиною ширшого політичного переслідування представників цих двох груп, які виступають проти окупації Росії.

Такий підхід відповідав би баченню Суду щодо можливих «культурних компонентів» переслідування як злочину проти людяності⁴⁵.

Ісламофобія. Переслідування та безпідставні обвинувачення щодо кримських татар, які сповідують іслам, часто базуються на сфабрикованих зв'язках з екстремізмом, наприклад, на підозрі у їх співпраці з «Хізб ут-Тахрір» – організацією, яка є законною в Україні та більшості інших держав, але оголошена терористичною та заборонена в Росії. Водночас більшість незаконно затриманих кримських татар заперечують приналежність до організації або не схвалюють її діяльності. До окупації Росією Криму у 2014 році в Україні не спостерігалось жодних терористичних інцидентів чи проблем, у яких фігурували би кримські татари або представники/ці мусульманського віросповідання. Україна повинна наголосувати на навмисному використанні Росією ісламофобської риторики для тиску на своїх політичних опонентів.

39. National Security Strategy, para. 3 <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

40. National Security Strategy, para. 46 <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

41. Crimea De-Occupation and Re-Integration Strategy, paras. 54, 60 <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

42. Crimea De-Occupation and Re-Integration Strategy, paras. 12, 14, 38, 74 <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

43. The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Report on Preliminary Examination Activities 2020, para. 278 <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf>

44. The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Report on Preliminary Examination Activities 2020, para. 280 <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf>

45. The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Draft Policy on Cultural Heritage, paras. 72-74, <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2021-03-22-otp-draft-policy-cultural-heritage-eng.pdf>

Демонізація кримських татар шляхом надуманого асоціювання їх із тероризмом призводить до маргіналізації цього корінного народу, применшення значущості його культури та пришвидшення його поступового зникнення з авансцени суспільного життя на півострові. Таке гоніння на кримських татар, що сповідують іслам, стає особливо небезпечним на тлі глобальної ісламофобії та антимусульманських настроїв у всесвітній боротьбі з тероризмом.

Гендер. Від політики переслідування російської окупаційної влади найбільше потерпають кримськотатарські жінки та діти. Ув'язнення кримськотатарських активістів чоловічої статі за фальшивими обвинуваченнями в тероризмі позбавляє їхніх дружин та великі сім'ї головних годувальників⁴⁶. Жінки, діти та люди похилого віку залишаються вразливими та беззахисними перед надзвичайно збуреним кримським суспільством, у якому їхня мусульманська ідентичність все частіше асоціюється з екстремізмом⁴⁷. Кримськотатарські жінки намагаються забезпечити свої сім'ї на тлі штучно посилених антиісламських настроїв та дедалі обмеженого доступу до осередків своєї культурної спадщини та культових споруд.

Неоколоніалізм. Україні слід підкреслювати ревізійсько-колоніальний характер посягання Росії на свою незалежність, суверенітет та територіальну цілісність, а також історію та культурну

спадщину. На відміну від країн Глобального Півдня, Україна та інші пострадянські республіки не є предметом давніх міжнародних дебатів щодо долі колишніх колоній. Це зумовлено кількома причинами. Відносини радянських республік з Москвою та й сама їхня назва – «республіки», як закріплено у радянських конституціях, – могли створювати враження про більшу свободу та навіть рівність у взаємодії з центральною владою, принаймні формально⁴⁸. Проте переслідування та винищення політичних опонентів радянського режиму в Москві у всіх республіках, включаючи депортацію кримських татар, болгар, греків та вірмен⁴⁹, доводять, що на практиці ситуація була іншою. Крім того, навіть якщо би Україна захотіла вибудувати колоніальний наратив раніше, їй це навряд чи вдалося б. У 60-х рр. ХХ ст., коли процес деколонізації пришвидшився⁵⁰, Україна залишалася частиною репресивної радянської імперії, а тому така прогресивна ініціатива нашою була б на гостру реакцію Москви. Пізніше, у 1990-х та початку 2000-х рр., Україна перебувала під сильним впливом російської та проросійської еліти. На це наклався брак усвідомлення з боку влади та суспільства серйозності неоімперських прагнень Росії та загрози її потенційного вторгнення. Раніше вищезазначені чинники заважали Україні розвивати аргументацію про неоколоніальну політику РФ до України, проте зараз вони не повинні бути перепорою.

ВИСНОВКИ

Агресія Росії змінила розуміння багатьох аспектів державного управління, суспільного життя, економічних пріоритетів та наукових досліджень в Україні. У певній мірі збройний конфлікт відіграв неочікувано позитивну роль, пришвидшивши деякі необхідні – і часто давно назрілі – зміни, у тому числі в царині культури. Їх здійснення вимагає оперативних та далекоглядних заходів у внутрішній політиці, більшість із яких Україна ще не розробила.

Руйнівна реконструкція кримськотатарського Ханського палацу в Бахчисараї, незаконні археологічні розкопки, знищення ранніх мусульманських і кримськотатарських об'єктів культурної спадщини, несанкціоноване перевезення пам'яток матеріальної культури України з окупованого півострова до РФ, а також використання Російської православної церкви як політико-ідеологічного інструменту Кремля доводять, що дезінформація та спотворення історичних наративів лежать в основі російської окупаційної політики в Криму та є ключовими елементами її неоімперської стратегії на власних теренах та за кордоном. Якими б обурливими не були ці порушення, вони є частиною ширшого наміру Росії обґрунтувати свою присутність на півострові в минулому, теперішньому та майбутньому шляхом нівелювання або применшення ролі українського та кримськотатарського вимірів історії Криму.

Незважаючи на те, що Україна реагувала на такі порушення як на державному, так і на міжнародному рівні, дотепер вона переважно розглядала зазіхання РФ на українські та кримськотатарські культурні цінності в Криму як на порушення щодо власності, матеріальних об'єктів, нехай і особливого значення. Україна повинна якісно розширити це бачення у своїй внутрішній політиці, винесенні судових рішень та дипломатичній роботі, а також у комунікації із власним суспільством щодо причин, динаміки збройного конфлікту та боротьби з його наслідками. Україні слід аргументовано артикулювати, як інструменталізація Росією культурної спадщини в Криму свідчить про ширшу політику політичного переслідування, призводить до ісламофобії, завдає непомірних страждань кримськотатарським жінкам та дітям, і як такі маніпуляції вписуються до великого неоімперського наміру Росії повернути свої колишні території, що загрожує не лише суверенітету України, але й світовому багатосторонньому порядку, заснованому на нормах міжнародного права.

46. Для проекту "Народжені після арешту" пані Муміне Салієва сфотографувала кримськотатарських дітей, які ніколи не бачили своїх татусів. Останні були заарештовані, коли їхні дружини були вагітними. Пані Салієва – активістка "Кримської солідарності", дружина журналіста Сейрана Салієва, заарештованого за сфабрикованим звинуваченням https://www.bornafterarrest.net/?fbclid=IwAR0_OKNOT_HMHNe3C_xdPx0PCDM_SuY5UZ-eq8-4e97UJNwN0puB6gm7V1g

47. Human Rights Centre Memorial. Four Crimean Tatars charged with participation in the banned Hizb ut-Tahrir are political prisoners, Memorial says (2 October 2020) https://memohrc.org/ru/news_old/memorial-schitaet-politzaklyuchyonyymi-chetveryh-krymskih-tatar-obvinyayemyh-v-uchastii-v

48. Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1937), art. 13 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text; Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1978), art. 68 <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

49. State Defence Committee. Resolution "On Crimean Tatars" No. GKO-5859cc of 11 May 1944; State Defence Committee. Resolution "On the Eviction of Bulgarians, Greeks and Armenians from the Territory of the CASSR [Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic]" No. GKO-5984cc of 2 June 1944.

50. The United Nations. Special Committee on Decolonisation <https://www.un.org/dppa/decolonization/en/c24/about>

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Українській владі слід:

На внутрішньополітичному рівні:

1. Забезпечити відображення цілісного розуміння культурної спадщини та гібридних загроз, спричинених зловживанням нею, у політиці щодо національної безпеки:

- Внести зміни до Закону України «Про національну безпеку України» із чіткою згадкою про політику щодо культурної спадщини як важливої складової національної безпеки⁵¹.
- На жаль, нова Стратегія національної безпеки України, прийнята у 2020 році, досить побіжно адресує питання культурної спадщини⁵². У будь-яких подальших подібних стратегіях це потрібно виправити. Насьогодні детальне стратегічне бачення діяльності з цього приводу та план дій щодо її тактичного впровадження повинні бути включені принаймні до Стратегії людського розвитку, Стратегії воєнної безпеки, Стратегії інформаційної безпеки, Стратегії кібербезпеки, Стратегії зовнішньополітичної діяльності та Стратегії забезпечення державної безпеки. Кожна з них повинна бути розроблена Урядом України на основі Стратегії національної безпеки України⁵³.

2. Організувати більш всеохопне й інклюзивне національне обговорення та формування політики з питань культурної спадщини для всіх ключових зацікавлених сторін у державних структурах та громадянському суспільстві. Щонайменше до такої дискусії повинні бути залучені:

- Міністерство культури та інформаційної політики України як основний орган виконавчої влади у цій сфері;
- Міністерство закордонних справ України як ключовий орган здійснення зовнішньої політики, центр координації роботи з ЮНЕСКО та інституція, що готує позови України проти Росії в Міжнародному Суді ООН і займається питаннями культурних прав та «стирання» слідів культурної присутності етнічних українців та кримських татар з окупованого півострова;

- Міністерство оборони, яке на регулярній основі забезпечує обізнаність Збройних Сил України про закони та звичаї ведення війни, зокрема щодо поводження з культурними цінностями⁵⁴;
- органи слідства та прокуратури, що розглядають злочини, пов'язані з культурними цінностями, особливо Служба безпеки України, передислокована Прокуратура Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, прокуратури Донецької та Луганської областей, що розглядають справи, пов'язані зі збройним конфліктом, та Департамент нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, у складі Офісу Генерального прокурора України;
- апарат Ради національної безпеки і оборони, що здійснює нагляд за виконанням Стратегії національної безпеки України, невід'ємною складовою якої є питання культурної спадщини;
- Міністерство освіти як ключовий орган з питань освітньої політики, до якої слід віднести дискурси щодо російсько-українського збройного конфлікту та проблеми культурної спадщини, порушені в них;
- Український інститут національної пам'яті або представники будь-якого іншого механізму встановлення істини, що може бути створений у рамках перехідного правосуддя;
- представники України в Міжнародній раді музеїв (ICOM), Міжнародній раді з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS) і Міжнародному «Блакитному щиті» (Blue Shield International);
- провідні спеціалісти з дослідження культурної спадщини та інших пов'язаних дисциплін;
- юристи з питань захисту культурної спадщини.

3. Ведучи аргументований і необхідний наратив про зазіхання Росії на історію та культуру України в Криму, заповнити наявні прогалини у власній внутрішній політиці в цій галузі. Україні слід щонайменше провести цілісну перевірку та оцифрування своїх колекцій культурних цінностей та їхніх реєстрів; оновити плани дій та евакуації цінностей у випадку надзвичайних ситуацій; забезпечити повне GPS-маркування пам'яток культурної спадщини; організувати регулярні тренінги Збройних Сил України з питань правил і звичаїв міжнародного гуманітарного права, включно з тими, що стосуються охорони культурних цінностей та оцінки військових операцій за принципом пропорційності відповідно до вимог внутрішнього законодавства України та її міжнародно-правових зобов'язань⁵⁵.

51. Наприклад, щонайменше включити пункт про питання культурної спадщини до статті 3.4 Закону України «Про національну безпеку України» №2469-VIII від 21 червня 2018 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

52. National Security Strategy of Ukraine, paras. 6, 46, 49, 57, 60 <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

53. National Security Strategy of Ukraine, paras. 66, 67 <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

54. Order of the Ministry of Defence of Ukraine Approving the Regulations on the Implementation of the Rules of International Humanitarian Law by the Armed Forces of Ukraine No. 167 of 23 March 2017, paras. 5, 8.5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

55. Order of the Ministry of Defence of Ukraine Approving the Regulations on the Implementation of the Rules of International Humanitarian Law by the Armed Forces of Ukraine No. 167 of 23 March 2017, para 5.1 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>; Rules 142, 143 https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul

4. Провести об'єктивну, критичну та деталізовану оцінку історіографії України, яка багато в чому все ще знаходиться під впливом імперських, радянських та колоніальних наративів, нав'язаних Росією.

5. Ухвалити Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права №2689, який приведе Кримінальний кодекс України у відповідність до вимог міжнародного гуманітарного права та кримінального законодавства і надасть вітчизняним слідчим, прокурорам та суддям інструментарій для вдосконалення розгляду справ, пов'язаних зі збройними конфліктами, у тому числі в контексті культурної спадщини⁵⁶.

6. Ратифікувати Римський статут⁵⁷ Міжнародного кримінального суду, щоби активізувати співпрацю із Судом та можливе розслідування ним російсько-українського збройного конфлікту і пов'язаних із ним злочинів щодо культурних цінностей.

7. Включити вимір культурної спадщини в усі елементи державної політики перехідного правосуддя⁵⁸. Зокрема, Україні слід:

- забезпечити належні національні розслідування та кримінальні переслідування злочинів щодо культурних цінностей;
- врахувати злочинні посягання на українські культурні та релігійні установи під час збройного конфлікту як на окупованих / тимчасово непідконтрольних територіях, так і в підконтрольних уряду районах у будь-якому потенційному механізмі встановлення істини, процедурах відшкодування збитків, стратегуванні інституційних реформ і політиці пам'яті;
- розглянути питання інструменталізації Росією політики ісламофобії в окупованому Криму;
- наголосити, що така ісламофобна політика завдає особливої шкоди кримськотатарським жінкам та дітям;
- розглядати посягання на культурні цінності України в окупованому Криму як частину ширшої політики Росії щодо злочинного переслідування опонентів окупації та колонізації півострова⁵⁹.

56. Draft Law Amending Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of the Rules of International Criminal and Humanitarian Law No. 2689 of 27.12.2019 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

57. Ратифікація Римського статуту є, серед іншого, зобов'язанням України за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (ст. 8). Численні міжнародні урядові та неурядові організації закликали Україну пришвидшити процес ратифікації (наприклад, ПАРЄ у своїй Резолюції 2198 (2018) "Humanitarian Consequences of the War in Ukraine", пункт 11.2; the Parliamentarian for Global Action (<https://www.pgaction.org/news/cap-icc-x.html>) and the Coalition for the International Criminal Court (<https://www.coalitionfortheicc.org/ukraine-ratify-now>).

58. Перехідне правосуддя – це система судових та несудових заходів, що здійснюються на різних рівнях можливого залучення міжнародних органів для розгляду випадків грубих порушень прав людини та забезпечення відповідальності винних, справедливості та примирення. Див. також Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies S/2004/616 (23 August 2004) <https://www.un.org/ruleoflaw/files/2004%20report.pdf>; Annual reports of thematic reports of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence <https://www.ohchr.org/EN/Issues/TruthJusticeReparation/Pages/AnnualReports.aspx>

59. The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Report on Preliminary Examination Activities 2020, para. 279 <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf>

На міжнародному рівні:

1. Обґрунтувати загрози регіональній та міжнародній безпеці, викликані певними ймовірними злочинами проти культурної спадщини, наприклад, їх зв'язок з мілітаризацією Криму та акваторії Чорного й Азовського морів⁶⁰.

2. Систематично продовжувати доводити за допомогою фактів та правових аргументів вірогідні злочини Росії проти культурної спадщини України в окупованому Криму на всіх наявних дипломатичних, аналітичних та наукових платформах, а також у судових інстанціях міжнародного та регіонального рівня.

3. Розробити більш широке бачення проблем культурної спадщини та, відповідно, внести зміни до стратегії інформаційно-роз'яснювальної та аргументаційної роботи, включаючи ту, що ведеться в міжнародних судах. Поки що Україна переважно зосереджувала увагу на питанні культурної спадщини крізь призму охорони культурних цінностей та ЮНЕСКО. Україні слід включити цей важливий напрям до більш широкої картини незаконних спроб Росії привласнити та русифікувати півострів. Проблеми спадщини повинні розглядатися у зв'язці з обмеженням культурних прав, свободи слова та зібрань, доступу до освіти українською та кримськотатарською мовами, свободи релігії, а також розпалюванням ісламофобії на півострові та використанням її як політичного інструменту. Таке розширення підходу та побудова комплексного уявлення про ймовірні порушення РФ дозволять Україні використовувати інші платформи, такі як Рада ООН з прав людини та її спеціальні процедури, а також спеціалізовані комітети, створені згідно з відповідними міжнародними договорами.

4. Узгодити, із належним урахуванням юрисдикційних обмежень, стратегію та тактику представлення посягань Росії на культурну спадщину України в окупованому Криму та відповідні права у справах, пов'язаних із Кримом, у міжнародних, регіональних та іноземних судах⁶¹. Там, де це можливо, слід наголошувати, що кінцевою метою політики Росії є поступове стирання⁶² ознак культурної присутності українців та кримських татар на півострові.

60. UNGA, Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov, A/75/L.38/Rev.1, para. 17 <https://digitallibrary.un.org/record/3893540?ln=en>

61. Зокрема, в Міжнародному кримінальному суді, Міжнародному суді ООН, Європейському суді з прав людини, провадженнях у судах в Нідерландах щодо так званого «скіфського золота» та будь-яких інших можливих провадженнях щодо злочинів, що переслідуються під універсальною юрисдикцією.

62. Як стверджувала Україна у позові проти Росії в Міжнародному суді ООН та як визнано в резолюції ПАРЄ <https://pace.coe.int/en/files/28924>

63. Rome Statute of the International Criminal Court, article 7.1(h) <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>; The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Report on Preliminary Examination Activities 2020, paras. 278-279 <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf>

5. Розширити доказову базу зазіхань РФ на культурну спадщину України в Криму у межах справ, що розглядаються Міжнародним кримінальним судом. Зокрема, надавати додаткові докази того, що таке посягання сприяє політичному переслідуванню етнічних українців та кримських татар. Останнє, згідно з Римським статутом, є злочином проти людяності⁶³.

6. Самостійно і спільно з громадянським суспільством України надавати більше доказів до іноземних прокуратур, які можуть, згідно з принципом універсальної юрисдикції, відкрити провадження щодо російсько-українського збройного конфлікту та ймовірних злочинів щодо культурної спадщини. Ці докази також слід надавати закордонним правозахисним організаціям, які лобюють відкриття таких проваджень.

7. Обґрунтувати неоімперський, а надто неокolonіальний, характер політики Росії щодо України в цілому та в Криму зокрема.

Слова та дискурси мають значення.

Боротьба з жахливими наслідками колонізації – це болісний, але вкрай важливий процес, який цілком виправдано став пріоритетним на міжнародному порядку денному. Україна повинна розвивати цілісну, детальну та доказову аргументацію, яка пояснює, чому політика радянської Росії щодо України була продовженням імперського наступу царської Росії, колоніальною за своєю суттю, і чому в цю логіку вписується спроба анексії Криму, яка є кричущим проявом зневаги до процесу деколонізації.

8. Використовувати спеціальні процедури Ради ООН з прав людини. Зокрема, Україні варто:

- Регулярно надавати додаткові докази щодо посягань Росії на історичну та культурну спадщину України в Криму, гоніння, у ширшому розумінні, на жителів півострова, а також здійснення неоімперської політики до спеціальних доповідачів ООН з відповідними тематичними мандатами⁶⁴. Пріоритетними для України мають бути спеціальні доповідачі, діяльність яких стосується культурних прав, прав корінних народів, права на освіту, свободи релігії чи переконань, сприяння дотриманню та захисту прав людини й основних свобод у ході боротьби з тероризмом, заохочення істини, справедливості, відшкодування збитків та гарантій недопущення подібних випадків у майбутньому.
- Запровадити процедуру постійного моніторингу закликів спеціальних доповідачів ООН⁶⁵ щодо надання інформації та надати відповідні дані щодо Криму, включно з питанням культурної спадщини. Беручи до уваги безпрецедентну співпрацю між певними державними органами та громадянським суспільством щодо від-

браження ймовірної причетності Росії до порушень міжнародного права в окупованому Криму⁶⁶, подання таких даних державними структурами та громадянським суспільством спільно або ж індивідуально, за умови дотримання єдиної лінії аргументації, зробить інформаційну роботу України більш цілісною та авторитетною завдяки залученню найширокого кола зацікавлених сторін.

- Розглянути можливість звернення з проханням призначити спеціального доповідача ООН/незалежного експерта щодо України або, якщо можливо, щодо Криму. Такий мандат не дублюватиме роботу Моніторингової місії ООН з прав людини, а радше доповнюватиме її. Потенційний спеціальний доповідач представлятиме менше звітів, але вони будуть більш узагальнованими і відображатимуть ширший погляд на ситуацію в Україні. Доповідач також зможе розглядати окремі випадки ймовірного порушення прав людини, отримувати інформацію від урядів і недержавних структур та надсилати їм звернення. Спеціальний доповідач також братиме участь у щорічному засіданні мандатаріїв спеціальних процедур Ради ООН з прав людини. На таких підставах та у взаємодії зі своїми колегами, спеціальний доповідач зможе розробити більш цілісний погляд на ситуацію з правами людини в Україні, яка потерпає від збройного конфлікту, та окупованому Криму, у тому числі стосовно культурної спадщини⁶⁷.

9. Наголосити, що Росія розпалює глобальну ісламофобію, підживлюючи антимусульманські настрої безпідставними обвинуваченнями в тероризмі проти кримськотатарських активістів, що опираються окупації⁶⁸.

10. Підкреслити згубний гендерний вплив таких переслідувань та ісламофобної політики у Криму.

11. Співпрацювати з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, які мирно вирішують питання використання ісламу як зброї.

12. Обговорити з урядами іноземних держав, особливо тих, що мають розвинений мистецький ринок, як-от Швейцарія, Велика Британія, ЄС і США, можливість запровадження обмежень на ввезення культурних об'єктів, які походять або можуть походити з України, у тому числі з окупованого Криму.

13. Донести до іноземних урядів та міжнародних організацій необхідність запровадження санкцій та обмежень щодо окремих осіб та установ, які причетні до порушень проти культурної спадщини України та ширшої політики переслідування в Криму.

64. OHCHR, Thematic Mandates <https://spinternet.ohchr.org/ViewAllCountryMandates.aspx?Type=™>

65. Див. н-д: Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Call for inputs - Accountability for gross violations of human rights and serious violations of international humanitarian law in transitional justice processes <https://www.ohchr.org/EN/Issues/TruthJusticeReparation/Pages/callAccountability.aspx>

66. Office of the Prosecutor-General. The Office of the Prosecutor-General Has Sent the Eighth Communication to the International Criminal Court on the Violations against Property in Occupied Crimea (30 July 2020) https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_t=rec&id=277804

67. Деякі українські посадовці та члени громадянського суспільства висловлювали занепокоєння з приводу можливої проросійської упередженості такого доповідача, що може знецінити всі його/її зусилля. Хоча будь-які занепокоєння слід обговорювати та враховувати, варто пам'ятати, що спеціальних доповідачів ООН обирають на основі ретельного вивчення їхніх професійних навичок та особистих якостей, що забезпечує неупередженість їхньої діяльності на посаді. Прикладами для порівняння можуть слугувати випадки Білорусі та окупованих територій Палестини: навіть попри досить делікатний контекст цих ситуацій і високу зацікавленість провідних держав у їх вирішенні, обрані спеціальні доповідачі продемонстрували бездоганну репутацію у звітуванні про ситуації у відповідних підмандатних їм країнах.

68. Human Rights Centre Memorial. Four Crimean Tatars charged with participation in the banned Hizb ut-Tahrir are political prisoners, Memorial says (2 October 2020) https://memohrc.org/ru/news_old/memorial-schitaet-politizaklyuchyonnyimi-chetveryh-krymskih-tatar-obvinyaemyh-v-uchastii-v

14. Регулярно звертатися до провідних музеїв та аукціонів світу задля інформування їх про ймовірне неправомірне поводження з українськими культурними цінностями в збройному конфлікті між РФ та Україною та запобігання їхньої взаємодії з російськими або іншими партнерами чи ініціативами, що можуть використовувати об'єкти, які походять з Криму або Донбасу або використовуються для обґрунтування російських наративів про окупований півострів.

15. Підтримувати контакти з Інтерполом для створення спеціальних червоних списків об'єктів, що походять з Криму та Донбасу. Такі списки повинні регулярно оновлюватися, у тому числі тоді, коли Росія передає артефакти з Криму без дозволу України або за відсутності надзвичайної ситуації, зокрема для виставкових цілей.

16. Підтримувати контакти з Міжнародною радою музеїв (ICOM) для створення Червоного списку культурних об'єктів України, що знаходяться в зоні ризику⁶⁹.

Залишки давньогрецького міста Херсонес в передмісті Севастополя

69. ICOM. The ICOM Red Lists of Cultural Objects at Risk are practical tools to curb the illegal traffic of cultural objects <https://icom.museum/en/our-actions/heritage-protection/red-lists/>

Українському громадянському суспільству слід:

1. Приділяти більше уваги різним аспектам, що пов'язані з культурною спадщиною, у ймовірних порушеннях прав людини, які вони фіксують та інформацію про які вони подають для використання у національних та міжнародних провадженнях. Зокрема, таким правозахисним організаціям слід пам'ятати, що посягання на культурну спадщину та перешкоджання здійсненню культурних прав та свобод зібрань, релігії та переконань можуть посилити обґрунтування факту скоєння злочинного переслідування та інших злочинів⁷⁰.

2. Підтримувати та розширювати співпрацю з національними органами слідства та прокуратури для посилення їхньої спроможності розкривати злочини, пов'язані з культурною спадщиною, та зміцнювати їхні доказові бази.

3. Надсилати інформацію⁷¹ та подання⁷² з питань культурної спадщини, культурних прав та свобод зібрань, релігії та переконань на окупованому півострові до мандаторіїв спеціальних процедур Ради ООН з прав людини для виявлення складових російської політики переслідування її опонентів у Криму. Особливу увагу слід приділяти спеціальним доповідачам з питань встановлення істини, правосуддя, відшкодування збитків і гарантій неповторення; культурних прав; прав корінних народів; права на освіту; свободи релігії чи переконань; сприяння дотриманню та захисту прав людини й основних свобод під час протидії тероризму.

70. The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court Report on Preliminary Examination Activities 2020, paras. 278-279 <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf>; The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court, Draft Policy on Cultural Heritage, paras. 72-74, <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2021-03-22-otp-draft-policy-cultural-heritage-eng.pdf>

71. OHCHR. Mandate of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. Questionnaire "Accountability for gross violations of human rights and serious violations of international humanitarian law in the context of transitional justice processes" <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Truth/Questionnaire/Questionnaire-accountabilityF-EN.pdf>

72. OHCHR. Special Procedures. What are Communications? <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Communications.aspx>

Міжнародним партнерам України слід розглянути можливість:

1. Посилення та включення у свої відповідні політики протидії гібридній війні та у санкції проти РФ міркування, що посягання на культурну спадщину є небезпечним інструментом гібридного впливу та, попри свою часту неочевидність, становить критичну загрозу безпеці.
2. Перерахування в їхніх заявах про засудження дій Росії в Криму конкретних випадків імовірних порушень проти культурної спадщини України на півострові, пов'язування їх із іншими порушеннями прав людини на захопленій території та ширшою політикою РФ щодо мілітаризації та колонізації окупованого півострова.
3. Надання експертної та технічної підтримки Україні щодо передового досвіду документування та розслідування порушень проти культурних цінностей, а також щодо кримінального переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні таких порушень.
4. Підтримки проваджень у національних судах, зокрема тих, що ґрунтуються на принципі універсальної юрисдикції, стосовно російсько-українського збройного конфлікту. За можливості в таких провадженнях слід звертати особливу увагу на ймовірні порушення проти культурних цінностей в Криму та їх використання Росією як політичного інструменту для легітимації своєї влади над півостровом.
5. Забезпечення ретельної комплексної оцінки культурних заходів, на які запрошено їхніх посадовців. Небажаності відвідування їхніми посадовими особами подій, під час яких демонструють артефакти, незаконно вивезені з Криму; які схвалюють російську окупацію півострова та/або спотворюють тлумачення його історії; залучають діячів культури, які безапеляційно підтримують російську насильницьку політику в Україні, Сирії тощо; у будь-який інший спосіб нехтують основними правами людини, включаючи права представників опозиції в РФ⁷³.

73. Artists Who Stand for War. The letter to the Ministry of Culture of the Russian Federation (11 March 2014) <https://russianartists4war.com/letter/>

6. Звернення до своїх дослідницьких і культурних установ, особливо музеїв, галерей та аукціонних будинків, із проханням про вияв особливої пильності у перемовинах з російськими й іншими культурними установами та переконання в тому, що вони не співпрацюють щодо об'єктів, імовірним місцем походження яких є окупований Крим, та не беруть участі в проєктах, які вочевидь схвалюють спотворене тлумачення Росією історії Криму.

7. Розроблення політики про застосування обмежень і санкцій щодо осіб, установ та організацій, які причетні до порушень проти культурної спадщини України та ширшої політики переслідування в Криму⁷⁴. Особливу увагу слід приділити культурним і дослідницьким інституціям, а також будівельним і транспортним компаніям та їхнім кінцевим бенефіціарам.

8. Введення спеціальних обмежень на імпорт культурних цінностей, які походять або можуть походити з України, зокрема з окупованого Росією Криму.

74. Перелік деяких таких осіб, установ та організацій наданий тут: Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, Аналітично-інформаційна довідка з питань охорони культурної та археологічної спадщини на тимчасово окупованій території України в Криму http://www.ppu.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Informatsiy-na-dovidka-shhodosyvtuatsii-z-kulturnymy-tsinnostyamy_angl.pdf

Катерина Бусол

к.ю.н., експертка, Центр оборонних стратегій

Катерина Бусол – українська юристка, фахівчиня з міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного та кримінального права, перехідного правосуддя, ґендерних питань і захисту культурних цінностей.

Наразі Катерина консулює провідні міжнародні урядові та неурядові організації з питань перехідного правосуддя та сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, в Україні.

Раніше, як аналітикиня Королівського інституту міжнародних відносин Chatham House, Катерина досліджувала оптимальні варіанти запровадження системи перехідного правосуддя в Україні. У 2014-2019 рр., як юристка київського офісу Global Rights Compliance, консулювала українські державні органи та правозахисні організації щодо найкращих практик притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини та взаємодії з Міжнародним кримінальним судом (МКС). Була аналітикинею Інституту Кеннана а та запрошеною фахівчиною Офісу прокуратури МКС.

Є засновницею просвітницької медіа-рубрики #InternationalLawTalks та членкинею Правління Кембриджської спільноти України.

Закінчила бакалаврат, магістратуру й аспірантуру з міжнародного права в Інституті міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка та магістратуру з міжнародного права у Кембриджському університеті.

Аліна Фролова

Заступник Голови правління, Центр оборонних стратегій

Експерт у сфері стратегічних комунікацій і громадський активіст, співзасновниця ЦОС, засновниця неурядової організації StratComUA (центр розвитку урядових комунікацій) та агенції з управління репутацією CORE Reputation Management Agency. Понад 20 років досвіду у сфері стратегічних комунікацій, розвитку брендів, адвокації, програмах лояльності та програмах поведінкових змін для лідируючих міжнародних та українських корпорацій. 50+ комунікаційних проектів у сфері урядових та публічних комунікацій, проектів соціального впливу для ЗСУ, ДПСУ, МЗС тощо. Ініціатор проекту «Ігри Нескорених» в Україні (InvictusGamesTeamUkraine).

Лідер проекту з впровадження Дорожньої карти Україна-НАТО щодо розбудови урядових комунікацій (2015-2019). Співзасновниця Українського Кризового МедіаЦентру (2014), 2015-2016 – Радник Заступника Міністра оборони України, 2015-2019 – Радник Міністра Інформаційної політики з питань стратегічних комунікацій та взаємодії з сектором безпеки та оборони, включаючи НАТО та інших партнерів.

У 2019 була призначена Заступником Міністра оборони України, відповідала за напрям міжнародного військово-політичного співробітництва; під час каденції у МОУ приділяла особливу увагу напрямку безпеки Чорноморсько-Азовського регіону та розвитку спроможностей.

Має ступінь магістра з міжнародних відносин (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), диплом з публічних комунікацій Chartered Institute of Public Relations (Лондон).

defence.org.ua

office@defence.org.ua

